

Psychologické aspekty výkonu trestu odnětí svobody

Povaha vězeňského systému se odvíjí od kulturního kontextu a úzu zacházení

s jedinci, kteří překračují dojednané zákonné normy. Není smyslem zde předložit

filozofická východiska morálního jednání a způsob řešení překračování jeho hranic.

Stačí poznamenat, že důvod takového zacházení spočívá právě v představě, jak obecně

přijímanou morálku u pachatele zpětně nastolit v případě, že byla porušena, nebo spíše

„ošetřit“ takového jedince za účelem ochrany společenských norem a hodnot.

Základním předpokladem udělení trestu odnětí svobody je, že má mít výchovný

účel. Má odradit další potenciální pachatele od spáchání daného činu, a zároveň přimět

odsouzeného ke změně chování (případně náhledu v podobě korekce kognitivní

distorze). Z hlediska *obecně psychologického* má trest blokovat nežádoucí chování

(represe, prevence) a posilovat žádoucí (prevence, výchova), přičemž na výchovnou

složku se klade důraz (Heretik, 2004).

Téma vězeňství je multioborové. V obecné rovině leží na pomezí práva (resp.

penologie), psychologie (forezní, resp. penitenciární psychologie), pedagogiky

(speciální a sociální pedagogika) i sociologie (resp. kriminologie).

Z psychologického hlediska je podstatou *kriminologické psychologie* formulace

kriminálního chování, které odráží teorii lidského chování jako takového (Netík,

Netíková & Hájek, 1997). Středem zájmu jsou osobnost pachatele, její vývoj a

odlišnosti, popis osobnostních charakteristik, její struktura a dynamika. Na tomto

základě pak penitenciární psychologie tvoří, aplikuje, a zkoumá teorie zabývající se

efektem resocializačních opatření (Heretik, 2004).

Korektivní resocializace je ústředním tématem. Změna chování je často až následkem opatření, jímž předchází psychodiagnostika (poznání osobnosti pachatele/odsouzeného a její vývoj) a provedená opatření (intervenční programy, kriminální predikce, apod.).

Cílem *resocializačních* opatření je opět navázat a spojit přerušené postupy socializačních procesů v místech, kde došlo k jejich oslabení nebo narušení, a pokusit se příznivě působit na budoucí život odsouzeného tak, aby jeho znovu začlenění do společnosti bylo reálné a bezporuchové (Výrost, Slaměník, 2008).

Aby byla ochrana společnosti, jako dílčí účel trestu, účinná, předpokládá institucionální zajištění, které obsahuje několik základních aspektů:

- Sankce ve formě odnětí svobody musí být *individualizovány* – co je pro jednoho trestem, může být pro druhého někdy i odměnou (např. izolace, změna sociálních vazeb, existenční zajištění, apod.). Netík (1997) staví tuto individualizaci na zkoumání motivace k trestnému činu a zjištění hierarchie hodnot odsouzeného. Tento proces je obzvláště důležitý u recidivistů (z

V širším pohledu *penitenciární diagnostika*. důvodu výše popsaného – nepříznivé statistiky, ale také i pro určitou „imunitu“ pachatelů vůči represivním prostředkům, která je často vysvětlována osobnostní dispozicí nebo lépe řečeno indispozicí ve formě anetičnosti (Netík, 1997, 2008; Heretik, 2004; Blatníková, 2011;

Biedermanová, Petras, 2011; Houdková, 2014; aj.).

- Sankce, jako výchovný prostředek, by měla následovat *bezprostředně po provinění* (resp. prokázání viny a odsouzení). Protrahování soudních řízení a odkládání nástupu trestu značně narušují kontinuitu příčiny a následku (trestný čin – sankce), která je jednou z hlavních psychologických charakteristik podmiňování. Netík (1997) v této souvislosti upozorňuje, že v době mezi deliktem a potrestáním může dojít k řadě nežádoucích zpevnění, která mohou úspěšný proces resocializace až znemožnit.
- Sankce by měla vést k přijetí nových norem a hodnot, resp. nové by měly nahradit ty staré především prostřednictvím *odměňování* – v behaviorální terminologii postupným a nepravidelným „pozitivním zpevněním“.
- Odměny, ať už ve formě pochval či jiných benefitů, by měly být součástí trestu odnětí svobody, stejně jako koncepčně odlišná práce s motivací (např. Pink, 2011).
- Odsouzený pachatel by se měl úspěšně a kontrolovaně *adaptovat na život ve vězení*. Tomu by se měla přizpůsobovat i nápravná opatření včetně adekvátního umístění do cel ke vhodnému spoluvězni. Úspěšná adaptace je také podmíněna kvalitní diagnostikou.
- Všechny popisované aspekty by měly podléhat *průběžné zpětné vazbě* a případné korekci.

Vliv na psychiku odsouzených, ale také vězeňského personálu, mají i další

faktory. Obecně je lze rozdělit na **vnější** (vliv prostředí) a **vnitřní** (vliv osobnosti

Přeplněnost věznic nicméně - lze považovat za jeden ze závažných faktorů mající

vliv na individualizaci trestu (včetně výkonu trestu), adaptaci odsouzeného, celkovou atmosféru sociálního prostředí, a potenciál ke korektivní resocializaci.

Dalším z vnějších faktorů, které výrazně ovlivňují psychiku odsouzených ve

výkonu trestu odnětí svobody, je fenomén *prizonizace* (Mezník, Kalvodová & Kuchta

1995; Matoušek & Kroftová, 1998). Tento proces přizpůsobování se způsobu života

v ústavních institucích je charakteristický postupnou, intelektuální i hodnotovou

změnou jedince v souladu s kulturou daného zařízení. Internalizují se „vnitřní“ normy a

nepsaná, neformální pravidla. Jedinec často ztrácí vlastní iniciativu, stává se

konformním ve snaze o co nejjednodušší adaptaci (na umělé prostředí), a v důsledku

pak klesá schopnost adaptovat se zpět na život mimo vězení.

Existuje množství dalších, dílčích vlivů na psychiku jedince ve vězení:

nedostatek činnosti, izolace, požadavky a nároky kladené denním režimem VTOS,

rozpad sociálních vztahů mimo nápravné zařízení, neshody ve skupině, apod. Výkon

trestu odnětí svobody je sám o sobě velmi výrazná zátěžová situace, která zahrnuje

široké spektrum podmínek náročných na adaptaci a psychiku obecně.

Velmi závažným vnitřním faktorem, který bezpochyby může splňovat kauzální

předpoklad úspěšného působení, je odchylka od normy, přítomná porucha nebo

psychopatologie odsouzeného (Heretik, 2004; Netík, 1997). Těmto předpokladům je věnována následující podkapitola.

Osobnostní charakteristiky jedinců ve výkonu trestu

V podstatě existuje množství faktorů, které mohou vést ke kriminálnímu chování.

Jedinci, kteří spáchají trestný čin, jsou dle těchto výzkumů často méně sociabilní (např. Krueger et al., 1994), méně otevření (van Dam, Janssens, & De Bruyn, 2005), a více agresivní (Blackburn & Fawcett, 1999). Dále jsou charakterizováni jako egocentričtí a demoralizovaní (až anetičtí), tedy bezohlední vůči druhým lidem a obecným normám, mají zvýšený zájem o sebe a své problémy, vykazují všeobecnou nespokojenost a negativní emoční ladění (Scheinost & Netík, 2010).

Jedním z výstupů této práce by měl být popis, charakteristika osobnosti pachatele trestného činu z hlediska Freiburského osobnostního dotazníku. Řada výzkumů české provenience (realizované nejčastěji v Institutu pro kriminologii a sociální prevenci) např. Scheinostem a Netíkem (2010), Scheinostem (2010), Blatníkovou (2010), Marešovou (2011), Polišenskou (2009) a jinými, i ze zahraničí (např. Rolison, Hanoch & Gummerum, 2013) toto téma uchopilo pomocí různých diagnostických metod, které občas byly dány do souvislosti s jinými psychodiagnostickými nástroji (např. HEXACO s BIG5, MMPI – 2, Cloningerův TCI-R aj.). Výstupem ovšem téměř vždy bývá popis struktury a dynamiky osobnosti pachatele z hlediska konkrétní metodiky s větší či menší formou generalizace uvedenou v závěru. To je samozřejmě zcela legitimní

rigorózní přístup. Naštěstí všechny tyto způsoby jsou schopny nalézt několik společných jmenovatelů, které vzešly z diagnostiky, a poskytují prostředek pro popis chování (a prožívání) nejen negativně sociálně deviovaného jedince ve výkonu trestu odnětí svobody.

Pojem osobnosti ovšem bývá v souvislosti s pachatelem trestného činu chápán a popisován všelijak, především v laické veřejnosti, ale i odborné (např. s erudicí v oblasti práva).

Bez hlubšího uvedení do problematiky institutu odsouzeného (se svými právy a povinnostmi *de iure*) je záměrem této práce uchopit osobnost odsouzeného především z hlediska psychologického. V této části nejen z pozice čistě charakteristických psychických vlastností, nýbrž také ze situačních aspektů.

Obecně, kriminální chování je důsledkem interakce vnitřních činitelů (osobnost pachatele) a vnějších (situační kontext v širším slova smyslu). Již Lombroso (1890) se pokoušel sestavit profil osobnosti pachatele z vnějších (fyzických či biologických) charakteristik, které se postupem času staly ukázkou biologicky determinujícího a jednoznačně odmítnutého radikálního přístupu. Přes všechny opodstatněné výtky, pozitivistický přístup byl jedním z prvních, čistě rigorózních pokusů o diferenciaci osobností ve snaze ochránit společnost a preventivně působit formou predikce (byť na základě biologických předpokladů jedince). Nutno ovšem podotknout, že Lombroso považoval biologické předpoklady pouze za dílčí součást formování kriminální

osobnosti (vedle situačních determinant – např. socioekonomický status).

Lombrosovi pokračovatelé (např. Goddard, 1920) vysvětlují kriminální chování částečnou poruchou mentálních vlastností člověka, především poruchou intelektu („morální idiocie“). Goddard sám zavedl, do právě se rozvíjejícího oboru kriminologie v USA, Stanford – Binnetovy testy. Bylo proto nasnadě akcentovat rozumové schopnosti jako jednu z hlavních příčin kriminálního chování.

Historicky lze sledovat, jak pojetí osobnosti ve forenzní psychologii kopírovalo (a kopíruje) různé psychologické teorie. Např. psychoanalýza vnesla do motivace kriminálního chování nevědomý aspekt jako jeden z hlavních determinant (Friedlander, 1947; Binder, 1988).

Psychodynamicky orientované směry navazovaly na psychoanalýzu v popisu intrapsychických konfliktů, ze kterých vznikají pocity viny a následně trestu, které dávají význam delinkventnímu jednání (Netík, 1997). S tím souvisí koncept vývoje osobnosti. Resp. vývojové fáze stíženě nějakou formou vztahové deprivace (nejčastěji z matčiny strany) a neadekvátní výchovou. Psychoanalýza a psychodynamické směry se, v kombinaci s rysovým přístupem, stále uplatňují především v pokusech o psychologické profilování neznámého pachatele, např. v USA (Taylor et al., 2012; Schlesinger, 2009; Smith, 2008; Alison et al., 2002).

Zejména po II. světové válce a v polovině 60. let se rozvíjí oblast teorie vícedimenzionálních determinant kriminálního chování. Souvisí to především

s rysovým přístupem k popisu osobnosti pachatele, a jeho propracovanou, metodologicky potvrzenou validitou. Pro tuto práci velmi významnou (současně stále vlivnou ve forenzní praxi) je Eysenckova dvou faktorová (resp. tří faktorová) koncepce delinkventní osobnosti (Eysenck, 1960). Zjednodušeně řečeno, popisuje pachatele trestných činů jako extravertovaného neurotika, přičemž extraverze je vnímána jako hlavní příčina nedostatečné (žádoucí) socializace, především kvůli deficitům v sociálním učení (Netík, 1997). Binder (1988) uvádí jako přelomové období začlenění kriminologie do systému sociálních věd rok 1924.

Dimenze psychoticismu (P), extraverze (E) a neuroticismu (N).

Ireland et al. (2011) akcentují biologickou determinaci této koncepce v tom smyslu, že se jedná o dědičné predispozice k určitému způsobu chování či jednání. Tento genetický faktor posiluje faktory prostředí, které společně mají zásadní vliv na kriminální chování. V rámci této teorie je podle Calea (2006) úroveň „E“ (extraverze) považována za zvýšenou v důsledku vrozené afinity k nabuzení (arousal) vyžadující neustálou stimulaci, a úroveň „N“ (neuroticismu) je současně zvýšená kvůli zesílenému emocionálnímu „pohonu“ (drive). Obě tyto úrovně jsou založeny na teorii učení, která se opírá o slabé „podmínění“ centrálního nervového systému a naopak příliš „reaktivní“ autonomní nervový systém.

Přidání dimenze psychoticismu „P“, kde studie prokázaly vyšší úroveň tohoto rysu u

delinkventů (Hicklin & Widiger, 2008), korigovalo interpretaci hereditárních předpokladů k agresivním, impulsivním reakcím.

Citované studie spojují kombinaci tří faktorů (resp. vysokých hodnot) s negativními osobnostními rysy typickými pro disociální osobnosti (psychopatické rysy). Přesto, nenašla se obecná shoda na závěru, že E a N spolu souvisí s asociálním chováním (Cale, 2006). Spíše se poukázalo na fakt, že extraverte (E) je více úzce spjata s antisociálním chováním u mladších věkových skupin a neuroticismus (N) u starších věkových skupin. Podstatnou dimenzí shodnou pro všechny věkové skupiny delinkventů je však faktor psychotocismu – P (Ireland & Ireland, 2011).

V dalším období se strukturální modely osobnosti rozšiřovaly o další dimenze či faktory, které vedly k hlubšímu rozlišení kriminální a nekriminální populace.

Nejrozšířenějšími představiteli těchto koncepcí jsou pětifaktorové modely a diagnostické nástroje (BIG5 a FFM – five factor model). Ty nabízejí pět jasně odlišených dimenzí osobnosti (Costa & McCrae, 1992; Goldberg, 1990).

Lee & Ashton (2004) na tomto podkladě předložili víceméně podobný, leč rozšiřující model šesti osobnostních dimenzí HEXACO, který se v zahraničí ukázal jako velmi relevantní ke studiu kriminálního chování. Tři ze šesti dimenzí – extraverte, svědomitost a otevřenost – jsou ve své podstatě podobné dimenzím z pěti faktorových modelů osobnosti. Zbylé tři – přívětivost, poctivost (pokora) a emocionální dimenze – žádnou přímou souvislost s Big Five/FFM nemají.

Rolinson et al. (2013) model HEXACO aplikovali na výzkum vězňů a zjistili, že pachatelé trestných činů vykazují tendence k neférovosti a chamtivosti v testové dimenzi *poctivost (pokora)*. Ačkoliv se nejedná o převratnou novinku v teoriích kriminálního jednání, použitý model vykázal konstruktovou validitu v případě testování osobnostních charakteristik pachatelů trestné činnosti. Tím se použitý model může stát cennou součástí klinických nástrojů aplikovaných v penitenciární praxi. V expertízní činnosti se HEXACO uplatnil v případech, kdy bylo vyžadováno stanovisko např. k posouzení svěřením dítěte do péče, nebo při hodnocení způsobilosti pachatele k účasti na soudním přelíčení (Rolinson et al., 2013).

Model HEXACO klade větší důraz na sociální a emocionální aspekty osobnosti, které mohou být relevantní pro identifikaci potenciálních problémů v institucionálním zacházení s delinkventy a „compliance“ u nově uvězněných pachatelů.

Rozsáhlým výzkumem, s cílem psychologicky charakterizovat osobnost pachatele, se v našich podmínkách (resp. tehdejší Československu) zabývali Netík, Urbanová a Jefremovová (1986). Analýzou osobnosti, postavenou především na MMPI, zjistili relativně stále osobnostní struktury, které by neměly příliš podléhat situačním vlivům, a které charakterizují osobnost pachatele. Faktorovou analýzou extrahovali množství faktorů, předpokladů kriminálního jednání, které rozdělili na typické pro prvotrestané a typické pro recidivující. Ve zkratce (bez rozlišení typologie faktorů, neboť se mnohdy překrývají) se jedná o tyto:

- **Emotivita podmiňující sociální adaptaci** (skládající se např.

z proměnných zaměřených na emoční labilitu, pocity viny, obecnou frustraci typu existenciálního vakuua)

- **Extraverze** (proměnné vycházející z Eysenckovy koncepce – společenskost, lehkomyšlnost, apod.)
- **Kognitivní poruchovost** (především proměnné zaměřené na organicitu)
- **Mentální a sociální patologie** (proměnné zaměřené na paranoidní, schizoidní tendence, nastraženost, a jiné psychotické rysy)
- **Pohotovost k agresi** (iritabilita, kritičnost)
- **Kriminální inhibice** (charakterizováno svědomím, zásadovostí, sebeúctou, výčitkami svědomí)
- **Stabilita vzorců sociálního chování / pružná antisociální zaměřenost** (rigidita svědomí, potenciální uspokojení ze spáchání trestného činu, stereotypy)
- **Frustrační tolerance** (existenciální frustrace, absence smysluplnosti života, neschopnost zvládat obtíže, afinita k abúzu alkoholu nebo drog)
- **Regulace jednání** (typická podezíravost, výrazná dominance nebo naopak submisivita, afinita k alkoholu v důsledku odbourání vnitřních zábran, alkohol je spouštěcí mechanismus)
- **Reaktivita ve skupině** (závislost, nekritičnost k hodnotám referenční skupiny, pohotovost k agresivní dekompenzaci – nedůvěřivost, přehnaná

agresivní reakce v případě ohrožení, podezíravost a ukřivděnost)

- **Practicismus** (izolovanost, citový chlad, nedostatek empatie,

egocentrismus, rafinovanost v jednání, vychytralost)

- **Egocentričnost** (pocit nadřazenosti, dominance, orientace na uspokojení

především vlastních potřeb)

- **Regulace, kontrola afektivity** (emoční labilita, neustálá tenze, iritabilita)

- **Paranoidní agresivita** (chybné vnímání a interpretace chování druhých lidí

spolu s agresivní reakcí)

- **Sociální autoregulace** (absence svědomí a sebekontroly, zvnitřnění

sociálně patologických norem; instrumentální účelovost – kriminální

jednání přináší nějaký benefit, jde o záměr; tendence k riziku – neschopnost

předvídat důsledky vlastních činů, zbytečné riskování, impulsivita)

- **Soběstačnost** (nezávislost na skupině, samostatnost v rozhodování versus

submisivita a spolupachatelství)

- **Kvalita a realizace potřeby** (neschopnost odložit uspokojení potřeb,

impulsivní uspokojování)

- **Agresivita** (strategie, prostředek k emocionální stabilitě)

Dalším statistickým zpracováním bylo vytvořeno osm typů odsouzených (Netík,

1997):

1. „**Socializovaný**“ **odsouzený** (trestná činnost spíše epizodického charakteru,

relativně zvnitřněné regulativy chování; podstata spíše situační)

2. **Agresivní psychopat** (agresivně se prosazující, hostilní; podstata spíše osobnostní)

3. **Konformní moron** (submisivní jedinec s nízkým intelektem, zneužitelný dominantními pachateli)

4. **Nezdrženlivý, nezvladatelně puzený** (dynamický jedinec, impulsivní v uspokojování potřeb, charakteristická je touha po vzrušení)

5. **Neurotický** (projevuje se histrionskými rysy, objevuje se silná potřeba uznání, snaha si něco dokázat, překonat snížené sebehodnocení)

6. **Hostilní** (jedinec cítí zášť vůči společnosti, typická je násilná kriminalita, snížená akceptace trestu v důsledku projekce – vina bývá přisuzována okolí)

7. **Podrobivý** (charakteristická je vysoká konformita s referenční skupinou a jejími normami, jedinec je snadno manipulovatelný)

8. **Anxiozní manipulátor** (dovedně manipuluje ve vlastní prospěch)

Vzhledem k rozsáhlosti kriminogenních faktorů, které citovaný výzkum studoval a popsal, odkazuji v případě dalších prediktorů kriminálního jednání na přiloženou literaturu.

Rizikové faktory jsou vzájemně propojené, a je obtížné je strukturovat do nezávislých celků především proto, že působí v interakci s prostředím a jedincem. Jejich definování je bezpochyby užitečnou pomůckou pro odhad pravděpodobnosti

problémového (až kriminálního) jednání.

Na druhou stranu však na jedince působí i **salutogenní** (nebo protektivní)

faktory, které mohou naopak zvyšovat pravděpodobnost posunu k žádoucímu chování,

případně zvyšovat pravděpodobnost, že ke kriminálnímu jednání nedojde. V tuto chvíli

stojí za zmínku, že je lze, stejně jako rizikové faktory, taktéž obecně rozčlenit na

individuální a sociální (resp. faktory prostředí). Blatníková a Netík (2008) pro představu

uvádějí tyto:

- *Individuální faktory*

- o Intolerantní postoje k delinkvenci

- o Vyšší IQ (resp. úroveň kognitivních schopností)

- o Ženské pohlaví

- o Pozitivní (prosociální) sociální orientace

- o Uvědomění (vědomí) následků porušení zákona

- *Sociální faktory*

- o Vřelá rodina – pozitivní vztah s rodiči

- o Vhodná socializace (např. identifikace s prosociálními rodinnými hodnotami)

- o Úplné manželství

- o Život mimo velká města

- *Ekonomické faktory*

o Vyšší vzdělání

o Vyšší socioekonomický statut

o Trvalé zaměstnání

o Stálé bydlení

Kriminální sklony, predispozice ke kriminálnímu jednání, jsou některými autory

(např. Langshore, Turner & Stein, 1996) uváděny do souvislosti s *kognitivní*

predispozicí. Kriminální kognitivní styly se v jejich podání neomezují pouze na oblast

kognice, resp. kognitivních stylů typu reaktivity, impulzivity, a vyhledávání vzrušení,

ale zahrnují i volní a hodnotové komponenty typu nízké sebekontroly, neschopnost

přerušit *funkční fixaci* nebo nahlédnout na věc z jiného úhlu pohledu, nepochopení

dvojsmyslu a averze k němu, egocentrický hodnotový systém, apod. Takové pojetí se

může zdát diskutabilní právě vzhledem k přesahu teorie mimo oblast kognice (do

hodnotového systému, volních dispozic, apod.). Vliv intelektových schopností nebo

obecně kognitivních schopností na trestnou činnost je jednou z dílčích komponent, na

kteří je třeba brát zřetel při popisu charakteristik osobnosti pachatele.

Obecně lze však vyvodit, že bude vždy obtížné identifikovat, zda je určitý

rizikový faktor důsledkem (symptodem) nebo příčinou antisociální tendence

(Blatníková & Netík, 2008). To může mít za následek odlišnou diagnózu jedince nebo

chybnou prognózu jeho dalšího kriminálního chování (individuální kriminální predikci).

Je sice možné usuzovat na míru rizika z přehledu přítomných faktorů (získaných z

anamnézy a jiných diagnostických nástrojů), ale riziko omylu zůstane i nadále vysoké.

Tomu se snaží předejít kvalitní diagnostika, již je věnován následující text.

Penitenciární diagnostika a zacházení s odsouzenými

„Penitenciární diagnostika je základem zacházení s odsouzenými, základem procesu

korektivní resocializace. Spočívá v komplexním poznání jedince podrobeného

penitenciární péči a zahrnuje zjištění zdravotního stavu, posouzení osobnosti a jejích

sociálních vazeb.“ (Netík, 1997). Jedná se o multioborovou spolupráci, kde se uplatňují

lékaři, psychologové a sociální pracovníci. V případě intervenčních programů pak i

vychovatelé/pedagogové. Podstatu penitenciární diagnostiky tvoří diagnóza

psychologická.

Výzkum pachatelů kriminální činnosti ve zdravotním (ale také justičním) systému

se v případě psychologické diagnostiky soustředil především na poruchy osobnosti, jak

jsou definovány ve dvou zásadních manuálech: mezinárodní klasifikaci nemocí v desáté

revizi MKN-10 (ICD-10, WHO, 1992) a diagnostickým a statistickým manuálem v páté

revizi DSM-V (DSM-V, APA, 2013). Podle Irelanda (2010) je to zejména proto, že

(byť postaveny na vědeckém základě, s ohledem na validitu a jejich schopnost

Funkční fixace jako fenomén návyku využití věcí běžné potřeby, jejichž jiné použití nejsme schopni

díky zafixovaným způsobům nahlédnout (Adamson & Taylor, 1954).

V praxi se však ukazuje, že je často obtížné nastolit kvalitní spolupráci. Také díky

legislativnímu rámci,

ve kterém se profesionálové pohybují (např. zákon 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů).

rozlišovat mezi jednotlivými poruchami) kladou větší důraz na disociální (antisociální),

hraniční a schizotypální poruchy osobnosti s vyloučením takřka všech ostatních poruch.

V kontrastu s tímto faktem má pětifaktorový model osobnosti (FFM), zahrnující

extraverzi, emoční stabilitu, přívětivost, svědomitost, a otevřenost/intelekt, i když

nikoliv bez kritiky, mnohem silnější vědecký základ ve vztahu ke konstruktové validitě

(Goldberg, 1990; Ireland, 2010). Přesto, v porovnání se širším osobnostním modelem

typu FFM, oba diagnostické manuály a systémy široce dominovaly v zahraničním

výzkumu a forezní literatuře (Ireland, 2010).

Ačkoliv se může zdát, že pro potřeby penitenciární diagnostiky je výčet nebo akcent

poruch osobnosti (podle systémů MKN/DSM) v kriminologickém výzkumu a praxi

vhodnější právě díky exaktním popisům klinických příznaků, mělo by poznání

osobnosti odsouzeného vykazovat komplexnější charakter. Právě proto, aby

nedocházelo k omylům a technicistním, čistě statistickým přístupům, které, pokud by se

řídily pouze podle manuálu, mohou mít paradoxně v reálu katastrofální důsledky (např.

při posuzování umístění odsouzených do cel). Navíc lze oprávněně namítnout, že

diagnostické manuály jsou velmi oklešťující právě pro účely jednoduchých škatulek,

které vyžaduje systém (zdravotní péče především). Hodí se spíše pro výzkum díky

operacionalizacím v popisech jednotlivých poruch.

Z procesního hlediska dochází k vyšetření a diagnostice při nástupu do nápravného

zařízení, v průběhu výkonu trestu, i ve fázi před propuštěním.

Z obsahového hlediska jsou, podle Čepeláka (1982), součástí penitenciární diagnostiky následující metody:

- **Analýza dokumentace případu** (rozsudek, znalecký posudek, dokumentace z jiných zařízení, záznamy z rejstříku v případě recidivistů)
- **Rozhovor** (anamnéza individuální, rodinná, kriminální apod., často ve formě strukturovaného rozhovoru)
- **Pozorování** (jak ze strany psychologa, tak i dalšího vězeňského personálu; data takto získaná mohou sloužit též jako předpoklad pro konkrétní postupy v intervencích – terapie, resocializace)
- **Analýza výtvorů** (stop a výsledků činností, jsou-li k dispozici)
- **Psychologické testy** (baterie standardizovaných i vlastních testů, které jsou zaměřeny především na specifické charakteristiky významné pro penitenciární praxi, včetně poruch osobnosti)

Lze s nadsázkou tvrdit, že penitenciární psychodiagnostika v podstatě kopíruje přehled klinických a testových metod. Souhrn těchto nástrojů má na úkol zjistit relativně stabilní charakteristiky osobnosti, ale také průběžně monitorovat efektivitu případných intervenčních programů (včetně terapeutických).

Popis osobnosti pachatele z pohledu psychologie je zásadním zdrojem pro porozumění a výklad kriminálního jednání, pro predikci dalšího vývoje, pro odhad

nebezpečnosti, a pro adekvátní výběr dalších opatření (intervenční programy, individuální sankce a pochvaly, umístění do skupin) s cílem zamezit recidivě.